

УДК 17.023.32

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ГЛОБАЛЬНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Нечитайло Анастасія Анатоліївна

На основі аналізу постмодерних і постмодерністських підходів до розуміння феноменів нації й національної ідентичності досліджено впливи чинників розвитку глобального інформаційного суспільства на формування української національної ідентичності.

Ключові слова: нація, національна ідентичність, етнічність, громадянство, глобалізація, глобальне інформаційне суспільство, діаспора, примордіалізм, конструктивізм, постмодерн, постмодернізм.

Консолідуючою засадою будь-якого суспільства є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення людиною себе з певною спільнотою, з її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на рівнях емоційному, семантико-міфологічному [18, с. 171]. Адже такий феномен, як національна ідентичність, «робить людей чутливими до своєї унікальної колективної свідомості, яка дозволяє захищати свої історичні володіння, такі як територія та культура» [22].

Проте постмодерна ситуація істотно змінила вектори націєтворення та формування національної ідентичності (зрештою, як і багатьох інших соціальних інститутів). З-поміж іншого, це спричинило і конституювання постмодернізму як філософського напрямку, що ставить за мету «стимулювати розробку

багатовимірних уявлень про пріоритети, цілі й завдання людства, ініціює виникнення поліваріантних способів, засобів, стратегій їх здійснення» [17].

Відтак, у дусі подібної поліваріантності відбувається істотне переосмислення феноменів нації та національної ідентичності, особливо характерне для глобального інформаційного суспільства, складником якого є нинішній український соціум.

Метою даної статті є визначення впливів сучасних глобалізаційних тенденцій на процеси націєтворення та формування національної ідентичності, дослідження як позитивних за своїм характером і змістом зовнішніх інформаційних впливів на український соціум, так і викликів та загроз традиційним національним цінностям, потребам та інтересам. Серед завдань дослідження – з'ясування впливу глобального контексту на постмодерне переосмислення феномену нації та національної ідентичності, а також аналіз процесів

становлення сучасної української політичної нації та формування національної ідентичності в умовах інформаційного суспільства.

Націєтворення та національна ідентичність: концептуальні засади

Теоретичне осмислення феномену «національного» представлено потужною традицією вітчизняних і зарубіжних дослідників, які не лише розробляли його теоретико-методологічні аспекти, а й впливали і впливають на практичні процеси націєтворення. Однак і досі не існує загальноприйнятого й однозначного визначення поняття «нації» у зв'язку з тим, що цей феномен характеризується багатогранністю, виконує значну кількість функцій, унормовує й легітимізує майже всі вияви суспільного буття людини. Труднощі визначення феномену нації пов'язані також із його субстанціональністю та надто складними зв'язками з іншими різнопорядковими феноменами як об'єктивного, так і суб'єктивного змісту [18, с. 9].

Представники примордіалістського (від лат. *primordial* – первинний, висхідний) підходу до визначення «нації», ототожнюючи її з «етносом», наполягають на об'єктивному існуванні нації як первинної соціальної спільноти. Французький учений Ернест Ренан у суто романтичному стилі стверджував: «Нація – це велика солідарність, утворювана почуттям жертв, які вже принесено і які є намір принести в майбутньому. Нація вимагає миттєвого, але в сучасності вона резюмується цілком конкретним чинником: це чітко висловлене бажання продовжувати спільне життя» [16].

Отже, для Е. Ренана нація є невідривною від почуття спільності, що ґрунтується на історичній колективній свідомості, себто етносу (народу). Суть цієї теорії викладена, зокрема, у працях англійського етнолог Ентоні Сміта, американця Гуннара Нільссона, росіян Юлія Бромлея та Льва Гумільова, які розглядали етнос як своєрідний історико-біологічний феномен, що ґрунтується на неусвідомленій природній, афективній прив'язаності людей до «свого народу», а виникнення нації пов'язували з певним вищим етапом у розвитку етносу. Головною суб'єктивною та об'єктивною основою даної концепції є «дух нації» і «голос крові».

Е. Сміт визначає етнос як «спільноту людей, які мають спільне ім'я, поділяють міфи про спільних предків, мають спільну історію та культуру, асоційовану з певною територією, і які переживають почуття солідарності» [24].

Отже, з точки зору примордіалістського підходу нація – це об'єктивна реальність, найвищий етап у розвитку етносу, тобто розширена родинна група, вища форма етнічної спільноти. Розвиваючи цю енократичну точку зору, відомий теоретик і практик хорватського націоналізму, колишній президент Хорватії (1990–1999 рр.) Франьо Туджман зауважував, що «нації виростають природним шляхом в ході об'єктивного і складного історичного процесу як наслідок розвитку всіх тих матеріальних і духовних сил, які на цьому просторі формують національне буття окремих народів на основі кровної, мовної і культурної спорідненості, а також спільних життєвих інтересів» [20].

Проте представники іншого, суто суб'єктивістського підходу до націєтворення, відомого як конструктивізм, теж не проти узагальнювати національну самосвідомість у глибині тисячоліть у вигляді «містики душі», «голосу крові», покладаючись на психобіологічні чинники, їхню «незбагненну природу» тощо.

І все-таки переважна частина конструктивістів визначає націю як політичну або культурницьку спільноту, утворену в модерні часи зусиллями держави або інтелектуалів на підставі певного роду міфів (про спільні корені, традицію тощо), які мають штучне походження. Отже, нація, з позицій конструктивізму, є штучним конструктом, уявною спільнотою, об'єктом добровільного вибору окремих індивідів [21].

Не зупиняючись на зазначеному, конструктивісти вважають штучним утворенням, продуктом соціального винахідництва й інженерії («гастрономії») не лише націю як таку, а й державну мову, національну культуру традиційного типу, національну історію та національну пам'ять, оскільки своїм виникненням й утвердженням усі ці феномени, з конструктивістської точки зору, зобов'язані не «простому люду», а державотворцям і «національним героям», які потребують цих штучних соціально-політичних винаходів, оскільки «нація» з метою самоутвердження змушена апелювати до своєї «древності», тоді як насправді вона може бути зовсім недавнім політичним винаходом [14].

Близький до зазначеної точки зору О. Здравомислов зводить суть нації до самосвідомості бінарних опозицій, які формуються у процесі постійного спілкування за формулою «ми – вони», де «ми» – це спільнота з єдиною мовою, простором спілкування, єдністю у повсякденному житті, до якої належить «я», а «вони» – це всі інші, від яких може

Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р.

виходити або виходить загроза [7]. У тому ж дусі Х. Сетон-Вотсон у роботі «Нації та держави» констатує: «Я змушений дійти висновку, що жодного «наукового визначення нації придумати не можна, хоча феномен нації існував і існує. Все, що я можу стверджувати, – це те, що нація існує, коли значна кількість людей у суспільстві розглядає себе як таких, які складають націю, або поводять себе таким чином, ніби вони її утворили» [23].

Першоосновою конструктивістського підходу є те, що головною ознакою нації є самоідентифікація, яка існує остільки, оскільки люди відчувають себе приналежними до даної нації. А тому нації не існує поза людською свідомістю, на яку можна і треба впливати, яку можна і треба конструювати і реконструювати.

А це означає, що громадянин України, який свідомо відносить себе до української нації, може водночас бути етнічним росіянином, німцем, вірменом, кримським татариним, представником іншої спільноти [18, с. 285].

Відомо чимало фактів добровільного вибору національності (приналежності до нації) окремими особами: як пересічними громадянами, так і видатними особистостями. Наприклад, визначна діячка українського громадського руху, просвітителька і педагог Софія Русова по крові не була українкою, але сприйняла усі прагнення української нації до визволення, працювала в уряді Української Народної Республіки і зробила вагомий внесок у відродження української мови, культури, духовності. Не росіянином, а данцем (голландцем) за походженням був один із найтонших знавців російської мови, укладач знаменитого тлумачного словника Володимир Даль [6].

Полеміка примордіалістів та конструктивістів стосовно первинності або вторинності етнічної матерії чи етнічної свідомості нагадує стару суперечку середньовічних номіналістів і реалістів, під час якої конструктивісти постали в ролі номіналістів (усі категорії створюються суспільством, культурою і мають сенс тільки в межах конкретного історичного контексту), тоді як примордіалісти-ессенціалісти – у ролі реалістів (категорії відображають загальну, об'єктивну, незмінну сутність явищ) [18, с. 13].

У модерній та постмодерній українській філософії та історіософії знаходимо ті самі спроби знайти «серединний шлях» між крайнощами примордіалізму та конструктивізму. Одну крайність уособлює, зокрема, В'ячеслав Липинський з його ототожненням «нації» та «одідичної території», а іншу – Юрій Липа,

який «ядро» нації вбачав в усталеності в окремій групі людей певних духовних та антропологічних ознак, незалежно від їх життєпростору [9].

У зазначеному контексті набуває неабиякої актуальності питання щодо «національної пам'яті» як «Великого нарративу» (з англ. і фр. *narrative* – оповідання, оповідь). Як зазначає Е. Сміт, не може бути ідентифікації без пам'яті, не може бути колективної мети без міфу, тому ідентичність і мета чи доля є необхідними елементами самого концепту нації. На думку Ентоні Сміта, «концепт національної ідентичності можна визначити як *підтримання та постійну репродукцію* патернів цінностей, символів, пам'яті, міфів і традицій як складників спадщини націй та водночас ідентифікацію особистостей з цією особливою спадщиною й цими цінностями, символами, пам'яттю, міфами та традиціями» [25].

Отже, «Велика оповідь» покликана у формі різноманітних міфів легітимізувати націю, усправедливити «наше» бачення причин її виникнення, перебігу націєтворення, спростувавши при цьому «їхнє бачення» нашої нації.

В українському суспільстві з перших років незалежності існує намагання поєднати примордіалістську та конструктивістську моделі національної ідентичності: національну ідею, культуру, звичаї, традиції, цінності українства як «ми» із сукупністю уявлень, характерних для найбільш успішних націй «старої» Європи, які результативно реалізують конструктивістські демократичні проекти [18, с. 26].

Водночас в Україні проблема набуття національної ідентичності та націєтворення позначена ознаками «зависання» між модерном, домодерном і постмодерном [14], що передусім зумовлене тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, тривалою мовно-культурною асиміляцією українського населення [18, с. 172].

Найпростішою констатацією у цій неоднорідній ситуації є твердження про те, що «українську ідентичність ще треба «перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалося життя українців протягом сторіч – російської, радянської, польської, угорської тощо» [3]. Проте подібним відокремленням української ідентичності від інших «суміжних» ідентичностей проблему формування української політичної нації навряд чи можна вирішити.

Наразі в Україні «переформатовується» національний нарратив, оскільки створюються національний інформаційно-комунікативний і культурно-символічний простори, а також

відбуваються інші процеси, характерні для періоду створення національної ідентичності. Фактично спостерігається формування української національної «уявленої спільноти», яка до того ж має глибокі історичні та соціокультурні корені [15].

Ситуація постмодерну й постмодерністське розуміння феномену національної ідентичності

Спростуванню тези щодо націєтворчої ролі «Великої оповіді» присвячені праці постструктураліста Клода Леві-Стросса («Структура міфів») та постмодерніста Жана-Франсуа Ліотара («Ситуація постмодерну»). Розглядаючи міф як наратив, К. Леві-Стросс вказує на те, що міф водночас діахронічний як історична оповідь про минуле і синхронічний як інструмент пояснення сьогодення і майбутнього [13]. При цьому не важливо, вважає К. Леві-Стросс, чи створений міф індивідуальним суб'єктом чи запозичений з колективної традиції, бо структури міфів єдині для всіх «мов», а їхня структура є незмінною, і саме завдяки їй міф виконує свою символічну функцію [11].

Структурний підхід дозволив К. Леві-Строссу описати ефективну дію логічних механізмів первісного міфотворчого мислення, методично розгорнути аналіз міфів як найхарактернішого продукту «примітивної» духовної культури й одного із шляхів самопізнання людського духу, виходячи з того, що міфологічне колективно-несвідоме фантазування відносно незалежне від впливу інших форм племінної життєдіяльності та соціально-економічних інфраструктур і тому адекватно відображає саму «анатомію розуму» [13].

Дуже важливим в епоху розвиненого інформаційного суспільства є висновок К. Леві-Стросса про те, що нація – це система комунікації, тому національно-культурну свідомість слід аналізувати комунікативно.

Позиція Ж.-Ф. Ліотара зводиться до твердження про те, що формуванню традиційного знання передують наративна форма, а оповідь – це найкраща у найрізноманітніших сенсах форма такого знання. Передусім народні історії (оповіді) розповідають про те, що можна назвати позитивними або негативними утвореннями. Йдеться, зокрема, про легітимізуючу функцію міфів. Успіхи або невдачі «героїв» легітимізують, зокрема, суспільні інститути. Крім того, міфи пропонують позитивні або негативні моделі для наслідування (щасливі або нещасні герої), інтеграції у встановлені інститути (легенди, казки).

Таким чином, міфологічні оповіді дозволяють, з одного боку, визначити критерії компетентності, властиві суспільству, в якому вони оповідаються, а з іншого – оцінити завдяки цим критеріям результати, що при цьому досягаються (або не досягаються), яких бажано або не бажано досягти. Оповіді, таким чином, визначають, що має право мовитися і робитися в культурі [12].

Весь постмодерн Ж.-Ф. Ліотар визначає як «складність», коли прогрес надає новий простір для розвитку, а тому для змін у сучасному світі більше підходить поняття зростаючої складності.

Наративна легітимізація нації, з позицій постмодерністів, здебільшого характерна для домодерної епохи, на зміну якій прийшла епоха Модерну з її економізацією цінностей, де нація уже не є давньою природною даністю, а є продуктом економічних змін, індустріальної революції, утворення сучасних бюрократичних держав тощо.

Коли на зміну Модерну прийшли Постмодерн і разом з ним глобальне інформаційне суспільство, ідеологію творення нарративних дискурсів було зруйновано, що спрацювало на користь концепцій крайнього конструктивізму. Концепт нації втратив «природну примусовість», а національна ідентифікація перетворилася на справу добровільного вибору. При цьому філософія постмодерну демонструє широке коло точок зору стосовно розуміння нації.

Ідеологія глобалізму й національна ідентичність у глобальному інформаційному суспільстві

Істотні виклики націєтворенню пов'язані з глобалізацією та глобальним інформаційним суспільством, у якому ідентичності не є сталими, фіксованими та назавжди даними реальностями. За умов глобалізації вибір індивідом своєї ідентичності (не лише національної, а й будь-якої іншої форми приналежності до певного великого колективного утворення) вважається свідомою і вільною реакцією індивіда на зовнішні соціальні обставини. Таким чином, нинішня ідентичність є неусталеною, багато в чому ефемерною та у будь-якому разі не визначається ідентичністю предків і тим паче не досягається тиском оточення чи держави.

З позицій ідеології глобалізму (неолібералізму), процес формування ідентичності кожної людини ніколи не припиняється, оскільки змінюються умови й, відповідно, змінюється ідентичність. Ідентичність вважа-

Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р.

ється багатошаровою, бо кожна людина може мати і має насправді декілька ідентичностей, незалежних одна від одної, які так само незалежно одна від одної можуть змінюватися. Отже, у сучасному світі, що модернізується на засадах ідеології неолібералізму, в епоху дедалі більшого поширення цінностей (антицінностей) постмодерну, національні ідентичності не є сталими, фіксованими та назавжди даними реальностями, а формування національної ідентичності є перманентним процесом самовизначення людини. Але, оскільки тенденції сучасного світу суперечливі й невизначені, співіснують різні погляди на сучасну суспільну реальність. Багато дослідників вважають, що постмодернізм і глобалізація, які ослаблюють підвалини модерної держави, руйнують національну ідентичність як одну з основ згуртованості суспільства і держави взагалі. А замість національної ідентичності з'являються множинні лояльності щодо політичних спільнот типу держави, що їх демонструють розгублені члени суспільства, намагаючись вирішити особисті й суспільні проблеми та реалізувати власні потенції.

У суспільстві масового споживання та масових медіа, основні характеристики якого виглядають як аморфні, розмиті й невизначені, сам народ перетворюється на аморфну масу споживачів та клієнтів. «Мережеве суспільство», описане М. Кастельсом [8] та іншими авторами, може стати як надорганізованим «человеїніком» (неологізм з антиутопії О. О. Зінов'єва), в якому значення індивідуального рішення зводиться до нуля, так і царством найвищої свободи індивіда, варіативність і самостійність поведінки якого є запорукою успішного функціонування цілого.

Крім того, не слід забувати, що знеособлення й суперіндивідуалізація соціальних перспектив можуть реалізуватися водночас. Парадоксально, але саме гіперіндивідуалізований суб'єкт максимально піддатливий до уніформності й уніфікації, оскільки його автономія забезпечується лише його особистими зусиллями, тоді як людину традиційної культури характеризують приналежність до різних стійких соціальних спільнот, незнищених за будь-якої масової обробки [10, с. 227].

Гіперіндивідуалізм, характерний для епохи розбудови глобального інформаційного суспільства, характеризується збайдужінням індивіда до власної ідентичності, бо аморфне, модульне, «розлите в мережі» існування неповторне саме через свою неідентифікованість. «Суспільство нової доби стає поліваріантним, у ньому панують не догми, а дискурс, на зміну очікуванню й надії людини поступово

приходять прагматичний розрахунок і віра» [4, с. 277–278].

Домінуючою ознакою формування глобального інформаційного простору є космополітизм, який відображає кризу національного громадянства. Ідеологія світового громадянства в її класичній версії надає пріоритетного значення загальнолюдським цінностям і другорядного – національним проблемам. Космополітизм у його сучасному значенні трактується як співіснування та взаємодія численних ідентичностей і почуття приналежності до світового громадянства поза межами націй або як ідеологія, що проповідує зречення національних традицій, культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет [2].

Феномен денационалізованого громадянства спонукає до перегляду традиційних уявлень про громадянство, нерозривно пов'язаних із національною державою, оскільки денационалізовані громадяни не вважають національну державу необхідною передумовою участі в економічному, культурному й політичному житті [14].

Існує й інша точка зору. Наприклад, Р. Коваль у книзі «Філософія українства» наголошує на несумісності української національної культури зі світовою цивілізацією: «Йде боротьба між Українською Культурою і Космополітичною Цивілізацією. І в цій боротьбі українська шляхетна культура переможе страшного всеперетравлюючого монстра – безнаціональну цивілізацію, історичний регламент якої вичерпується» [19].

Денационалізоване корпоративне громадянство до певної міри спричинене інтенсивними міграційними процесами, що породжують «нові діаспори», які є глобалізованими етносами, представники яких хотіли б дистанційно брати участь у політичному житті країн походження.

Як реакція на постмодерні версії денационалізованого космополітичного розвитку відроджується «неонаціоналізм», ідеологи якого пропонують відкинути в ім'я традиційних цінностей небезпечні неоліберальні ідеї мультикультуралізму. Такий культурний і політичний націоналізм проповідує зазвичай концепт триєдності «одна держава – одна культура – одна нація» [14].

Існує також бачення глобалізації у світлі концепції глокалізації, яка формує уявлення про світ як єдиний простір одночасного різноманіття ідентичностей, історій, цивілізацій тощо, а не як простір боротьби за культурну гегемонію та нав'язування єдиного цивілізаційного зразка. Національне різноманіття

вважається таким, що є абсолютно необхідним в умовах глобалізації. У цьому розумінні глобалізація є тлом для розвитку націй, так само як і локальна культура потребує оточення, «тла» для свого виявлення. Світ надто різно-рідний і плюралістичний, щоб бути зорганізованим за єдиним шаблоном [1].

Одним із потужних джерел транскордонного і транскультурного денационалізованого громадянства є Інтернет. В епоху формування глобального інформаційного суспільства інформація поступово набула характеристики культурного феномену.

Прикметним феноменом постмодернізму є віртуальний корпоративізм із творенням уявних «мікронацій» (*The Micronations*) та «мікродержав», розлого представлених у Світовій Павутині. Ідеальним вважається той варіант, коли на кожну людину планети припадатиме по одній «національній державі», а кожен користувач інтернету стане «самодержавною особою».

Одну з віртуальних мінідержавок «батьки-засновники» репрезентували так: «Народна Демократична Республіка Ліверпуль, – сталіністського типу держава із населенням <...> у 8 чоловік, офіційним гімном якої є гімн колишнього Совецького Союзу». Ця «екстериторіальна верховна мікронація» випускала власні марки, паспорти та, існуючи в кіберпросторі, турбувалася про те, як «покінчити зі своєю власною містичною історією» [19].

Пов'язані з постмодерном і постмодернізацією тенденції, детерміновані впливами глобального інформаційного суспільства, радикально змінюють вектори трансформації національно-соціальних структур, що характеризується такими процесами, як: підміна управлінськими мережами вертикальних ієрархій, а національного – транснаціональним; детериторіалізація й віртуалізація «національної ідеї», коли відбувається стирання принципової відмінності між реальним та віртуальним націєтворенням; медіатизація «національної ідеї» як бренду замість побудови реальної нації; утворення глобальних віртуальних «націй» як спільнот людей, особисто

незнайомих між собою; криза національного громадянства і патріотизму на тлі невпинної пропаганди космополітизму як ідеології «масового споживання» [14].

Висновки

Для України теперішній трансформаційний час є внутрішньо самосуперечливим, оскільки йдеться про боротьбу різноспрямованих культурницьких стратегій, наслідки якої визначають українське майбутнє [14]. Отже, дуже складне, але не неможливе для здійснення завдання полягає в тому, щоб, прилучаючись до глобалізованого «Ми», зберегти відчуття ідентичності власного «Я» [4].

Нація – це єдність людей у їхній багатоманітності, які прагнуть бути особистостями, усвідомивши громадянську гідність та співзалежність, а отже – ідентифікують себе не лише із власним «Я», а й також із колективним «Ми», відмінним від різнорідних «Вони».

Сучасний світ віддає перевагу конструктивістським поглядам, де національне питання вирішується на рівні свідомості кожного індивіда зокрема, який ідентифікує себе, а національні ідентичності не є сталими, фіксованими та назавжди даними реальностями. Тому слід визнати, що українська нація не обмежується кордонами держави Україна, а українцями за самовизначенням є не лише громадяни України, які проживають на території нашої держави, а й поза її межами.

Отже, «українець» у вимірах глобального інформаційного суспільства – не лише титульний етнос, що дав назву державі та її символам. Це і якісно нова політична спільнота – глобальна українська нація, яка формується не лише завдяки зусиллям держави Україна та її громадян, а й завдяки можливостям новітніх політико-комунікативних мережевих технологій. Йдеться, зокрема, про націєтворчі можливості соціальних медіа типу *Facebook*, *Twitter* тощо, дослідження яких може бути темою подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Бобловський О. Ю. Співіснування культур в умовах глобалізації / О. Ю. Бобловський // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 984. – С. 157.
2. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
3. Вілсон Е. Українці : несподівана нація / Е. Вілсон. – К. : К. І. С., 2004. – С. 378.
4. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування : теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2006. – 400 с.
5. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття / В. Горбатенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 3–13.

6. *Дацюк Г.* Княгиня в царстві духу / Г. Дацюк // *Голос України*. – 1991. – 10 грудня.
7. *Здравомыслов А. Г.* Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А. Г. Здравомыслов. – М., 1999. – С. 115.
8. *Кастельс М.* Информационная эпоха / М. Кастельс. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
9. *Кислюк К. В.* Сучасна українська історіософія : вмошування в європейські інтелектуальні обшири / К. В. Кислюк // *Гуманітарний часопис*. – 2008. – № 4. – С. 49–50.
10. *Козловский В. В.* Модернизация : от равенства к свободе / В. В. Козловский, А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1995. – 278 с.
11. *Леви-Стросс К.* Структурная антропология / К. Леви-Стросс ; пер. с фр. В. В. Иванова. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
12. *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Ин-т эксперимент. социологии ; СПб. : Алетей, 1998. – 160 с.
13. *Мелетинский Е.* Клод Леви-Стросс. Только этология? / Е. Мелетинский // *Вопросы литературы*. – 1971. – № 4. – С. 121.
14. *Ожеван М. А.* Націєтворення як «модернізація навздогін» : суперечності між модерном, домодерном і постмодерном / М. А. Ожеван // *Стратегічні пріоритети*. – 2013. – № 2. – С. 12–21.
15. *Пелагеша Н.* Україна у смислових війнах постмодерну : трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації : монографія / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.
16. *Ренан Е.* Що таке нація? / Е. Ренан // *Націоналізм : Антологія*. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 261.
17. *Соболь О. М.* Постмодерн і майбутнє філософії / О. М. Соболь. – К. : Наук. думка, 1997. – С. 65.
18. *Степико М. Т.* Українська ідентичність : феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
19. *Ожеван М.* Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації / М. Ожеван [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/ozevan.htm>
20. *Примордіалістський підхід до визначення етносу і нації* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/38373>
21. *Теоретичні підходи до розуміння нації* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://political-studies.com/?page_id=338
22. *Gutierrez N.* The Study of National Identity / N. Gutierrez // *Modern Roots : Studies of National Identity* / ed. by A. Dieckhoff, N. Gutierrez. – Aldershot : Ashgate, 2001. – P. 3–20.
23. *Seton-Watson H.* Nations and States. A Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism / H. Seton-Watson. – Boulder (Colo.), 1977. – P. 5.
24. *Smith A.* Ethno-symbolism and the Study of Nationalism / A. Smith // *Nations and Nationalism. A Reader* / ed. by Ph. Spenser, H. Wollman. – New Brunswick, New Jersey : Rutgers University Press, 2005. – P. 9–43.
25. *Smith A.* Interpretation of National Identity / A. Smith // *Modern Roots : Studies of National Identity* / ed. by A. Dieckhoff, N. Gutierrez. – Aldershot : Ashgate, 2001. – P. 21–56.